

SCHULTHEISZ EMIL:
MAGYAR ORVOS-TERMÉSZETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
KIADÁSÁNAK TERVE A XVIII. SZÁZADBÓL

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Két és fél évszázada annak, hogy egy buzgó felvidéki orvos, Doctor Fischer Dániel közzétette az első magyar orvos-természettudományi társaság és folyóirat alapítására, illetve indítására vonatkozó terveit.¹

Fischer Dánielnek ma már a neve is alig ismeretes, jóllehet a maga korában egyike volt hazánk legismertebb és legképzettebb orvosainak. Kitűnő és közkedvelt gyakorló orvos, akinek irodalmi munkássága számottevő. Késmárkon még orvosi iskolát is tartott fent. Orvos-természettudományi folyóirat és társaság alapítására vonatkozó tervével hazánkban úttörő volt.

Tudománytörténészeink a Magyar Tudományos Akadémia előzményei közé sorolták a tervet, s ennek megfelelően méltatja már Winterl Jakab, a pesti egyetem botanika tanára is 1784-ben.

Irodalomtörténészeink az 'Epistolá'-val mint az első magyar időszaki folyóirat tervével igen röviden foglalkoznak. A folyóirat orvosi jellege ilyen nézőpont mellett eléggé háttérbe szorult. Pedig éppenséggel nem véletlen, hogy az első hazai folyóirat terve kifejezetten orvosi-természettudományi irányú és orvostól származik.

A XVIII. század elején nagy lendülettel folytatódott Európa-szerte orvos-természettudományi társaságok alapítása, illetve alakulása. A meglevők rohamosan izmosodtak. Ez a fejlődés a XVII. század második felében indult meg. Természetes következménye volt a természettudományok és a medicina hallatlan fellendülésének. Az egyre szaporodó felfedezések, valamint az újabb megfigyelések kicserélésére, közlésére az akkori viszonyok között ezek az egyesületek bizonyultak a legalkalmasabbnak.

Az elsők között alakult a római Accademia dei Lincei és a firenzei Accademia del Cimento. 1666-ban alakult a párizsi Académie des Sciences. A londoni Royal Society alapítási éve: 1645 (a nevet azonban csak 1662-ben vette fel). Schweinfurtban 1652-ben alakult meg az Academia Naturae Curiosorum, melynek később hazánk kiváló orvosai majdnem kivétel nélkül tagjai voltak.

Tisztán orvosi jellegű egyesületek: Académie Royale de Chirurgie (Párizs, 1731), Société Royale de Médecine (Párizs, 1766), Royal Medical Society (London, 1737). Hufeland 1810-ben

alapította Berlinben a Medizinisch-Chirurgische Gesellschaftot. Folyóiratában² közölték betegágnál tett megfigyeléseiket, sikeres gyógyításukat.

A XVIII. század egyik legelterjedtebb német nyelvű folyóirata a breslauer Sammlungen volt. Írói között igen sok a magyar, köztük Fischer Dániel is.

Az egyesületek később megindított folyóiratai tág teret biztosítottak a közléseknek. Hazánk képzett, a tudomány haladásával lépést tartó orvosai többnyire tagjai voltak valamelyik jó nevű külföldi tudós társaságnak. Gyakran nem is egynek.

Ezek tekintetbevételével, most már magától értetődőnek látszik, hogy hazánkban éppen egy orvos vetette fel először egy folyóirat indításának és tudós társaság alapításának tervét. S hogy nem valósult meg, nem rajta múlt!

Fischer Dániel 1695. november 9-én született Késmárkon, Szepes megyében. Nagyapja evangélikus pap, apja jómódú kereskedő, városi szenátor volt.³ Fischer 14 éves korában Miskolcra ment magyar szóra. 16 éves korában Wratistawában tanulja a humaniorákat és a lengyel nyelvet – amint azt saját kezű, latin nyelven írott rövid életrajzában elmondja.⁴

1713 októberében iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahol előbb teológiát, majd egyidejűen filozófiát és medicinát hallgatott. A licentiatust 1716-ban szerezte meg.⁵ 1718-ban orvosdoktorrá promoveált. Hazaérkezése után Késmárkon folytatott praxist. 1718-ban vette feleségül Anna Rosina Chytressint. 1722-ben Liptó megye fizikusa. 1719 októberében a németországi Academia Naturae Curiosorum választotta tagjai sorába. (Vele egyidejűen hasonló megtiszteltetés érte Köleséri Sámuel és Rayman János orvosdoktorokat is. Ennek a nevezetes tudományos testületnek az első magyarországi tagja Moller Dániel Vilmos volt 1694-ben, a pozsonyi evangélikus líceum nagynevű rectora.) Fischer Dániel 1726-ban Szepes megye főorvosa, s ezzel kb. egy időben gr. Csáky Miklós nagyváradi püspök, majd esztergomi érsek udvari orvosa lett. 1746-ban halt meg.

Fischer általános orvosi gyakorlata mellett sokirányú irodalmi munkásságot fejtett ki. Fiatalabbkori művein erősen érezhető a wittenbergi egyházi ortodoxia hatása. Különösen első nyomtatásban megjelent munkájára⁶ – melyben a boszorkányok s az ördögök ártalmairól értekezik – jellemző kora fantáziadús, irracionális vallási befolyása. Az értekezésben kimerítően tárgyalja az ördög és a boszorkányok ártalmas erejét, bennük jelölve meg sok betegség (morbi magici) kórokat.

Későbbi írásaiban már mind kevesebb a misztikus elem.⁷ A 'Commentationes physicae de calore atmospherico' (Budissae, 1722) – melyben azt írja, hogy a nap csak világít, de nem melegít – utolsó a hipotetikus művek sorában. Ezután megjelenő közleményei mindinkább empirikus jellegűek. Témáik a farmakológiától a terápiáig a medicina jóformán minden ágát felöleli. Gyakorlati orvosi kérdéseket tárgyal 'Praxeos medica' című, 1731-ben megjelent kézirata.

Fischer Dániel nevét külföldön főleg a cirbolya- és törpefenyőből előállított ún. kárpáti balzsamokkal kapcsolatos vizsgálatai és írásai tették ismertté. Nevét sok, általa bevezetett és használt régi gyógyszerkeverék őrzi: Elixir antivenereum Fischeri., Spir. nitri Bezoardicus Fischerianus etc.

Rátérve Fischer Dániel folyóirattervére, úgy látszik, hogy az 'Epistola invitatoriá'-nak előzménye is volt, tudniillik 'De ingenio Hungarorum' című befejezetlen értekezése.⁸ Ebben a kéziratban foglalkozik a magyarországi kultúra állapotával, fejlődésével. Kifejti, hogy vannak magyar tudósok, akik jóformán semmit közzé nem tesznek. S ha valóban meg is volna a publikációra való készség, gátolja a cenzúra, támogatást pedig nem kap. Az értekezés második – el nem készült (vagy elveszett?) – része tartalmazta volna Fischer Dánielnek eme problémák megoldására vonatkozó terveit.

A kérdést részleteiben végül is az Epistola invitatoriában tárgyalja. Ennek a 31 oldalas kis munkának a bevezetésében elpanaszolja, hogy mily kevés író akad hazánkban. Ha Mátyás király óta feljegyzik is történelmünk jelentősebb eseményeit, Magyarország földrajzával és természeti ritkaságaival igen kevesen foglalkoznak. Néhány hazai tudóson kívül – kik a német 'Ephemerides'-ben, az angol 'Philosophical Transactions'-ban⁹ és az 'Annales Vratislaviensis'-ben írtak természettudományi közleményeket – főleg külföldiek közöltek magyar vonatkozású természettudományi írásokat.

Felhívja hazánk tudósait, lássanak munkához nemzetük dicsőségére. Ezzel a nagyközönség érdeklődését is fel fogják kelteni a természeti jelenségek iránt. Nyomatékosan hangsúlyozza azonban, hogy a megfigyelésnek és a leírásnak pontosnak és megbízhatónak kell lennie. „Hagyjuk el a feltevéseket – írja –, az axiómák gyártását és ne deducáljunk többet, mint amennyi a helyes megfigyelésekből folyik.” Magyarország természettörténetének megírása csak úgy képzelhető el – folytatja –, ha a művészetben és tudományban jártas férfiak egyesületbe tömörülnek. Így kerülhetők el a tévedések. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít Fischer Dániel az orvosi közlemények publikálásának.

A kiadandó folyóirat címe: 'Acta Eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia' lett volna. Terve szerint három részből és egy függelékből állott volna. Az első kettőben kaptak volna helyet a természeti tárgyakkal és jelenségekkel (res et eventus naturales) foglalkozó publikációk. A harmadik részben közölte volna a hazai betegségeket (morbos patrios) tárgyaló írásokat. A három osztályhoz csatlakozó függelékben jelentek volna meg a fentiekbe be nem sorolható kémiai, matematikai, anatómiai etc. közlemények. A folyóirat terjedelmét évi két kötetre tervezte.

Az Epistola utolsó oldalán Fischer felhívással fordul a német könyvkereskedőkhöz (Bibliopolis Germanicae celeberrimis). Kifejti, hogy Magyarországon kevés lévén a

könyvkereskedő, alig jelenik meg könyv. A „magános” ember írása – kiadó híján – a „moly martaléka” lesz. Ennek elkerülésére kéri, hogy az Acták munkatársaitól ne kérjenek külön honoráriumot, hanem elégedjenek meg kiadásaik megtérítésével. Végül felszólítja a német könyvkiadókat, vállalja el egyikük a kiadást, illetve a képek és nyomda költségeit. A cikkek összegyűjtése az Epistola szerint Hambacher János, Raymann János, Liebezeit György és Neuhold János feladata lett volna.

Fischer Dániel már jóval az Epistola invitatoria megjelenése előtt behatóan foglalkozott folyóirattervével. Sőt, már az organizáció munkáját is megkezdte. Ennek nyoma egy előzetes hirdetés, ami azonban nem található. Megjelenésére a második, ránk maradt hirdetésből következtethetünk. Címe: 'Consultatio alterior (tehát kellett lennie egy előzőnek is!) de universali commercio litterario ad rei medicinae etc'. 1730 novemberében jelent meg, három lapnyi terjedelmű. Benne Fischer szintén a vállalkozás célját ismertette. Többek között közli, hogy 1731 elejére tervezi a folyóirat megjelenését. Sajnos, nem jelent meg. Így aztán még 1732-ben is csak tervezetet adott az Epistola invitatoriában.

Orvos- és természettudományunk nagy kárára, az Epistola közzétételét nem követte a tervezett Acta megjelenése. Hogy miért nem, arra konkrét adatunk nincs. Nem hihető, hogy orvosaink, természettudósaink részvétlensége, a dolgozatok hiánya lett volna az akadály. Sokkal valószínűbb, hogy anyagi és szervezeti nehézségek gátolták a kiadást.¹⁰

¹ Epistola invitatoria Pannoniae dictata, qua ad Acta eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia edenda perhumaniter invitatus a D. Danielo Fischero, Hung, ex comitatus Scepusiensis et reg. lib. civit. Kesmarkiensis physico ordin. ac Acad. Caes. Leopoldino Carolinae Naturae Curiosorum Collega, Brigae; litteris Godofredi Trampii, 1732. Facsimilében közli Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története (Bp. 1953).

² Miscellanea curiosa medico-physica Acad. Cur. sive. Ephemerides Germanicae

³ Ez Fischer önéletrajzi adata. Wessprémi adata, melyet Tarnai is idéz, hogy Fischer apja is evang. lelkész – téves.

⁴ A curriculum vitae-t in extenso közli: MOE IV.

⁵ Dissertatio de deliriis etc. (Vitembergae, 1716).

⁶ Tentamen pneumatologico. – physicum de mancipiis diaboli sive sagis (Vitembergae, 1716).

⁷ Fischer Dániel nyomtatásban megjelent művei:

1. Dissertatio inauguralis medica de deliriis, Vitembergae, 1716. (Országos Orvostörténeti Könyvtár)

2. Relatio ex philosophia naturali de fulgure, tonitru et fulmina. Leutschoviae, 1716. (Egy. Könyvtár)

3. Tentamen Pneumatologico-physicum de mancipiis diaboli sive Sagis. Vitembergae, 1716. (Egy. Könyvtár)

-
4. *Commentatio physicae de calore athmospherico, non a Sole, sed a pyrite servente ducendo.* Budissae, 1722. (Orsz. Széchényi Könyvtár)
 5. *De Terra medicinali Tokajensi a Chymicis quibusdam pro solari habita.* Wratislaviae, 1732. (Orsz. Széchényi Könyvtár)
 6. *Epistola invit. etc.* Brigae, 1732. (Egy. Könyvtár)
 7. *De Remedio rusticano Variolas primum per Balneum aquae dulcis, postea vero seri lactis curandi etc.* Erfurdi, 1734. (Országos Orvostörténeti Könyvtár)
 8. *Consilium pestilentielle oder Medizinisches Gutachen von der Pest,* Lipsiae et Wratislaviae, 1740. (Egy. Könyvtár)

Kisebbs kazuisztikus közleményei és observatiói az Ephemerides, az Acta Wratislaviensi és a breslauer Sammlung 1720-40-es évfolyamaiban találhatók.

⁸ Ezzel kapcsolatban Magyary-Kossa a MOE IV. k.-ben (p. 49.) megjegyzi, hogy Bucholtz György: *Actorum eruditorum etc.* c. kéziratában (Nemzeti Könyvtár Cod. lat. fol. I. 1563. sz. 1725-ből) volt Fischer 'Dissertatio Physica de ingenio Hungarorum' című értekezése, amelyet nem talált meg. – A kézirat jelenleg az Orsz. Széchényi Könyvtárban található Quart lat. 260. V/VI. sz. alatt.

⁹ A Londonban megjelenő Philosophical Transactions volt az akkori Európa legelőkelőbb természettudományi folyóirata. (Ennek 1665. dec. 4-i számában közölte H. Oldenburg Sir Ch. Wren intravénás injekciós eljárását, mely azóta terápiás technikánk alapja lett.)

¹⁰ E témakör bővebb irodalma:

Gortvay György: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története* (Bp. 1953). (*A továbbiakban: Gortvay*)

MOE. I–IV. Bp. 1929–1940.

Meizer: *Biogr. berühmter Zipser.* Kaschau, 1832

Neuberger, M.: *Klin. Wschr.*, Wien, 1937. (p. 666.)

Korbuly György: *Orvosegyesület Jub. évkönyve.* Bp. 1937

Friedenburg W.: *Geschichte d. Univ. Wittenberg,* Halle a. S. 1917

Schödl J.: *A pozsonyi ág. ev. egyházközség története.* Pozsony, 1916

Wesprémi, I. *Lipsiae–Viennae,* 1774

Winterl, J. J.: *Anrede an die versammelten Mitglieder der Hungarischen gelehrten Gesellschaft.* Pesth und Ofen, 1784. Brachmonath.

Horányi, E.: *Memoria Hung.* Wien, 1775

Tarnai Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve.* Magyar Könyvszemle, 1956. 1. sz.